

ADEM – HAVVA – LİLİTH FİGÜRLERİ İZLEĞİNDE BİR OLANAKSIZLIK MİTİ: AŞK

Ender ÖZBAY ¹

ÖZET

Sanatın başlıca bir konusu olan “aşk”, bireysel-toplumsal bir mit niteliği de göstermektedir. “Aşk”ın ilgili olduğu kadın-erkek ilişkisinin temel olgu ve kavramlarının kaynağı; ahlakî gelenek ve görüşlerin köken ve nitelikleri; mitolojilerin, kutsal kitapların ve çeşitli öğretilerin “yaratılış” anlatılarında izlenebilmektedir. Bazı “yaratılış” anlatı ve mitleri Havva’dan önce Lilith adında bir kadın yaratıldığından bahsetmektedir. İlk kez görüldüğü İÖ 2000’lere ait bir Sümer yaratılış öyküsünde; anaerik dönemin bir tanrıçası olup ataerik Sümer dünyasından kovulan Lilith; çok sonra, Kabala öğretisinin metinlerinde de dışlanan bir karakter durumundadır. “Güçlü-özne” olan kadın imgesini toplumsal yaşamdan dışlayıp, Tanrı-devlet-erkek bireşimi bir “erk’e tâbi” kadın kimliğini ‘makbul’ sayan anlatı ve sanat yapıtlarında Lilith ile Havva, kadın kimliğinin ve “ahlak”ın karşıt kutuplarını simgeleyen mitolojik figür özellikleri göstermektedir. Kutsal metinlerde yılan-İblis-kadın(Lilith) katışımı canlının Havva’yı “yasak meyve”ye ikna etmesiyle gelişen olayları işleyen sanat eserlerinde iki karakter, birbirine düşman olmalarına vesile bir karşıtlıklar imgelemiyle yansıtılmıştır. Sanatın “cinsiyet ideolojisi”nin hizmetinde rol oynadığını örnekleyen bazı sanat eserlerindeki betimlerde ve çağdaş dijital-fantastik betimlerde kadınlarla kötülük arasında bir bağ, yılan-kadın bileşimi figürlerle belirginleştirilmiştir. Evrenle bir mülkiyet ilişkisi geliştiren insan türünün erkek cinsi, “egemenliği” dışisine karşı daha komplike şekilde geliştirmiş, kadını Lilith veya Havva olmaya zorlamış; kendisi de gerçekdışı “kuvvet-kudret” imgelemine gölgesinde ezik kalmıştır. “Yarar değerleriyle” şekillendirilmiş dünyada, tarafları özgür-gerçek öznelere olamayan “aşk”, gerçek olmaktan çok, olanaksız bir mit haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lilith, Havva, mitoloji, kadın, yaratılış, cinsiyet ideolojisi, yasak meyve, yılan, aşk.

---

¹ Araştırma Görevlisi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora; ozbayender@gmail.com

LOVE: A MYTH OF IMPOSSIBILITY IN THE TRAIL OF FIGURES OF ADAM – EVE - LILITH

Özbay, Ender. "Adem – Havva – Lilith Figürleri İzleğinde Bir Olanaksızlık Miti: Aşk". *idil* 2.10 (2013): 40-58.

Özbay, E. (2013). Adem – Havva – Lilith Figürleri İzleğinde Bir Olanaksızlık Miti: Aşk. *idil*, 2 (10), s.40-58.

ABSTRACT

"Love," the primary subject of art, also exhibits the characteristics of individual-social myth. The source of basic fact and concept of woman-man relationship to which "love" is related; the root and qualities of moral tradition and opinions can be seen from the "creation" narrations of holy books and various precepts. Some "creation" narration and myths tells about the creation of a woman named "Lilith" before Eve. In a creation story belonging to the 2000 BC, when she was first seen, Lilith, being the goddess of the matriarchal period and expelled from the patriarchal Sumerian world, is seen as an excluded character in the scripts of Cabala doctrines, too. In narrations and compositions, excluding the "powerful-subject" woman image from social life and rendering acceptable the woman identity which is dependent on a "power" composed of God-government-man, Lilith and Eve show mythological figure features symbolizing the opposite poles of woman identity and "morals. " In works of art performing the progressive events which come up with the persuasion of a living creature, which is the combination of snake-Devil-woman(Lilith) in holy scripts, Eve about the "forbidden fruit", two characters are reflected with the imagery of contrasts representing hostility. In the descriptions of some works of art illustrating the art playing a part in the service of "gender ideology" and in modern digital-fantastic descriptions, a connection between the women and misdeed is made explicit with figures composed of snake-woman. Man gender of mankind building an ownership relation with the universe develops "dominance" in a more complicated way against its female and urged the woman to be either Lilith or Eve; and he was in the shadow of the unreal "power-strength" imagery. In the world shaped with "benefit values," "love," whose sides cannot be free-real subjects, has turned into an impossible myth, let alone being real.

Keywords: Lilith, Eve, mythology, woman, genesis, gender ideology, forbidden fruit, snake, love

GİRİŞ

Mitojenik olan toplum, aynı zamanda mitolojiktir ve insanın sarmaş dolaş olduğu, bilinçli-bilinçsiz kendi kendini kuşatmaya alarak çevresine ördüğü tüm ahlâkî-dînî kavram ve öğretiler, yaşanmakta olan tarihsel dönemin sosyal-ekonomik-kültürel kodlarını içeren genel bir mitoloji niteliğindedir. Gelişmelere bağlı yeni değerleri günbegün mitleştirerek eski -gerçeküstü- mitik unsurlarla birleştiren; eskilerin özelliklerini tahrif eden ya da yeni değer ve mitlerle örten toplum, güncel egemenlik biçimlerinin simge ve belirtilerini kutsallaştırarak kendini kuşatan mitoloji duvarlarını gitgide yükseltip kalınlaştırır. Kumaşı, mit ile gerçek arasında gidip gelen mekiklerle dokunan insan hayatının başat bir olgusu -konumuzun da ana çerçevesi- olan aşk da hem bireysel, hem toplumsal anlamda mitolojilerin başlıcası bile sayılabilir.

Sümerlerin MÖ 2. binlere ait kil tabletlerinde yazılı olan ve daha sonra - tek tanrılı dinler dahil- birçok din ve inanışın temelinde yer alan “Yaratılış Mitosu”, (evrenin fiziksel ve canlıların biyolojik olarak yaratılışı bir yana) özellikle “insan”ın kültür hayatına geçişinin temel olgularını yansıtır ki, bu olguların başında kadın-erkek ilişkisi (için için kodlanan üretim-tüketim ilişkileri ile birlikte) toplum hayatının temellerini, çerçevesini ve ahlakî referanslarını meydana getirecek niteliklerde işlenmiştir.

Dört kutsal kitapta ilk insanlar olarak verilen Adem ile Havva’nın –Sümer destanlarındaki anlatılarla örtüşen– öykülerini içeren yaratılış mitleri, “aşk” kavramının ilgili olduğu kadın-erkek ilişkisinin (neredeyse 4 bin yıldır toplum ve birey hayatında etkili olan) temel olgu ve kavramlarının kaynağını; ahlakî kural, gelenek ve önermelerin köken ve niteliklerini izlemeye; “kadın” ile “erkek”in tarihsel kimliklerini gözden geçirerek “aşk”a dair diyalektik bağıntısallıkları düşünmeye olanak vermesi bakımından da önemlidir.

MİTOLOJİK SİMGESELLİKLERİYLE

İKİ ZIT KADIN KİMLİĞİ: *LİLİTH* VE *HAVVA*

“Tanrı sizi kötü kadınlardan korusun; iyi kadınlardan da siz kendinizi koruyun!” (Timuçin, 2005: 21) “Kadın”ın her halükarda kaçınılması gereken tehlikeli bir varlık olduğunu savlayan bu Yahudi atasözünde, ilginçtir ki, “kötü kadın” Lilith’i, “iyi kadın” ise Havva’yı çağrıştırmaya yönelik gibidir. Batı’da

yaygın olarak bilinmesine karşın Doğu toplumlarında çok daha az bilinen Lilith² ile insanlığın anası Havva, kadının özgül kimliğinin de, ataerkil toplum marifetiyle kadının sırtına yüklenen “ahlak”ın da karşıt kutuplarını simgeleyen birer mitolojik figür niteliğindedir aslında.

Tek tanrılı dinlerin kutsal kitaplarında “yaratılış” anlatıları, ilk kadın olarak Havva’dan bahsetse de, kutsal kitapları etkilediği düşünülen başka birçok mit, Adem’e eş olarak Havva’dan önce yaratılmış Lilith adında başka bir kadından daha söz eder.

Tevrat’ta, tüm canlıların iki cins olarak yaratıldığı anlatıldıktan sonra Allah’ın insanı kendi suretinde erkek ve dişi olarak yaratıp “...çoğalın, yeryüzünü doldurun ve onu tâbi kılın...” (Kitab-ı Mukaddes: Tekvin: Bab 1) diye seslendiği belirtilir; fakat daha sonra bununla çelişkili ifadelerle yer verilir:

Henüz yerde bir kır fidanı yoktu, ... toprağı işleyecek adam yoktu. ...Allah yerin toprağından adamı yaptı, ...Aden’de bir bahçe dikti ...adamı oraya koydu. ...görünüşü güzel ve yenmesi iyi olan her ağacı, ve bahçenin ortasında hayat ağacını, ve iyilik ve kötülüğü bilme ağacını yerden bitirdi. ...adama dedi: ...iyilik ve kötülüğü bilme ağacından yemeyeceksin. ...Allah dedi: Adamın yalnız olması iyi değildir; kendisine uygun bir yardımcı yapacağım. ...fakat adam için uygun yardımcı bulunamadı. ...adamın üzerine derin uyku getirdi, ...onun ...kaburga kemiğinden bir kadın yaptı ve adama getirdi... (Kitab-ı Mukaddes: Tekvin: Bab 2)

Görüldüğü gibi, 1. Bab’ta kadın ve erkek birlikte yaratılmış, ne var ki 2. Bab’ta erkek yaratıldıktan sonra ona yardımcı aranmış, diğer canlılardan uygun yardımcı bulunamadığı için adeta mecburen bir kadın yaratılmıştır.³ Bu tutarsızlık, Kitab-ı Mukaddes haricindeki yaratılış mitleri, mesela 8.-11. yy sürecinde oluştuğu bilinen “*Ben Sira Alfabeti*” gözden geçirildiğinde anlaşılır bir hal alır:

---

² Barbara G. Walker, *Lilith*’in etimolojisini, *Lotus* anlamına gelen Sümer-Babil kökenli “*lilu*” kelimesine bağlamaktadır. Böylece Lilith’i, tüm anlatılarda ve betimlemelerde ilişkili olduğu görülecek olan “ağaç” motifile ve Mısır-Hindistan’ın Lotus tanrılarıyla ilişkilendirmek mümkün olmaktadır. M. İ. Çığ, Prof. S. Kramer’e dayandırdığı açıklamalarında, Lilith’i Musevi efsanesindeki karakterle ilişkilendirmekte; Sümer dilinde “*ki.sikil.lil.la*” olarak geçtiğini, “*ki.sikil*”’in genç kız; “*lil*”’in hava, ruh anlamına geldiğini; böylece “*Lilith*”’in *hava, ruh* anlamını verdiğini belirtmektedir. Zingsem, buna ek olarak, Babil-Asur kökenli “*lilitu*” kelimesinin de uyduğunu ve “*dişi şeytan, rüzgar hayaleti*” anlamına geldiğini; İbrani [Sami] kökenli “*Laila*” [bkz. *leyl-a*] (gece) sözcüğünün de geleneksel hikayelerde Lilith ile bağdaştırılıp “gece hayaleti” olarak çevrildiğini söylemektedir. (Zingsem, 2007: 15; Çığ, 2006: 51)

³ Uzmanları, Tekvin Bap 1’deki ilk aktarımın ikincisinden çok daha sonra yazıldığına inanmaktadır. (bkz. Witcombe, 1999: 56)

Tanrı ilk insanı yarattığında şöyle konuştu: ‘İnsanın yalnız olması iyi bir şey değil.’ Ve ona topraktan bir eş yarattı, ona benzeyen, adı Lilith olan. Kısa süre sonra birbirleriyle kavga etmeye başladılar: Kadın erkeğe: ‘Ben senin altında yatmak istemiyorum.’ Ve erkek: ‘Ben senin altında değil üstünde yatmak istiyorum; çünkü sen altına kalan olmayı hak ediyorsun ve ben üstün olmayı hak ediyorum.’ Kadın: ‘...eşitiz; çünkü ikimiz de topraktan yaratıldık.’ (...) Birbirlerini anlamayı ret ettiler. Lilith, (...) Tanrı’nın o özel ismini telaffuz etti ve dünyanın göğüne doğru yükseldi. Adem yaratıcısına seslendi: ‘...bana verdiğin kadın benden kaçtı!’ (...) Tanrı, Lilith’in peşinden üç melek gönderdi. (...) şöyle konuştu: ‘Geri dönmek istediği takdirde, tamam; ama istemezse, her gün yüz oğlunun ölümüne şahit olmayı göze almalıdır.’ Melekler kadını bulup Tanrı’nın sözlerini iletiler. Ama o geri dönmek istemedi. [Burada kullanılan kelime İbranicede “kaybedilen değerlere geri dönmek” anlamındadır.] ‘Seni denizde boğacağız!’ dediler. Kadın: ‘Beni yalnız bırakın; çünkü ben çocukları zayıf düşürmekten başka bir işe yaramam: erkek çocukları doğumlarından sekizinci günlerine, kız çocuklarını ise doğumlarından yirminci günlerine kadar gözetmem emredildi.’ (...) böylece kadın günbegün şeytanlarından yüz tanesinin ölmesini göze aldı. (bkz. Zingsem, 2007: 36-37. Ayrıca bkz. “Alphabet of Ben Sira”: <http://jewishchristianlit.com>)

Bu öykünün küçük farklılıklar taşıyan varyasyonları, Kabala öğretisinin kaynaklarında da ele alınmıştır. Mesela *Zohar*’a göre; altıncı günde yaratılan Adem ‘*Ben hariç her yaratığın bir eşi var!*’ diye bağırarak Tanrı’ya serzenişte bulunur. Bunun üzerine Tanrı ilk kadın Lilith’i yaratır; tıpkı Adem’i şekillendirdiği gibi şekillendirir fakat saf toz yerine kir ve çamur kullanır. Kadın yine az önce anlatılan sebeplerle ve eşitlik iddiasıyla Adem’den aşağı olmayı ret eder, bu yüzden hiçbir zaman barış içinde yaşayamazlar. Lilith (Ben Sira Alfabesi’nde olduğu gibi) Tanrı’nın gizli ve tanımlayıcı adını söyler ve göklere yükselerek Adem’i terk eder. Adem, Tanrı’ya şikayette bulunur. Melekler Lilith’i, etrafta şehvetli şeytancıkların dolaştığı ve onun her gün onlardan olma yüz şeytan doğurduğu Kızıldeniz yakınlarından almaya gider; gelmemesi halinde denizde boğmakla tehdit ederler. O da “*Kızıldeniz’deki bu süreden sonra nasıl Adem’e geri dönüp saygın bir ev kadını olarak yaşayabilirim ki?*” diye sorar. (...) Adem’e uygun eş yaratmak adına Tanrı yeni bir denemede bulunur:

Ve Adem seyrederken bir kadının anatomisini şekillendirdi; ...kemik, bağ dokusu, kas, kan ve bağırsaklar kullandı; bütün bunları deriyle kaplayarak çeşitli yerlerine kıl ve saçlar ekledi. Bu görüntü Adem’i o kadar tiksindirdi ki, kadın (Chawwah) bütün güzelliğiyle karşısında durduğunda dahi onu çok itici buldu. (...) Tanrı bir üçüncü kez denedi... Adem uyurken onun kaburga kemiğinden bir kadın yarattı... Saçlarını ördü, yirmi dört mücevherle süsledi. Adem hayran olmuştu... (Bkz. Zingsem, 2007: 37-38. Bkz. Çığ, 2006: 52. Bkz. Lilith in the Zohar)

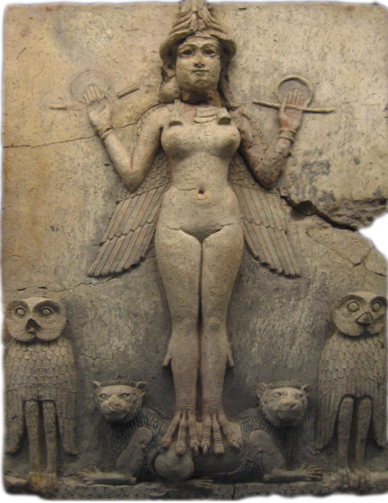
Çeşitli varyasyonları görülebilecek olan bu anlatıların ayrı düşmeyen görüşleri ise, Lilith'in (ilk günden önce Aden Bahçesi'den ayrıldığı için) Adem'e verilen ölümlülük cezasından azat olduğu ve ayrıca onun dünyanın felaketi olduğudur. (Bkz. Zingsem, 2007: 36-40) Nitekim Kitab-ı Mukaddes'te Lilith figürü (iki ayrı kadın yaratımını ele veren Tekvin bölümü bir tarafa) *İşaya* Bap 34'te ve *Eyyub* Bap 18'de yıkım, felaket ve cezalandırmalara eşlik eden bir kötülük emaresi olarak sunulur. Ve genellikle etrafta varlığına eşlik eden baykuş ve yılanlar söz edilir.⁴

Kabala'nın diğer bir kaynağı *Talmud*'a göre kanatlı, uzun saçlı, insana benzer, “gecelerin dişi şeytani” olan bu esrarengiz kadın figürünün (bkz. Lilith in the Talmud) izini sürmeyi geriye doğru kazarak sürdürdüğümüzde Lilith, yine gizemli bir figür olarak yaklaşık İÖ 2000'e tarihlenen eski bir Sümer yaratılış öyküsünde karşımıza çıkar (bkz. Resim 1) :

...her şey oluşmaya başladığında / ...bir **huluppu ağacı** / Fırat'ın kıyılarında kök saldı. / (...) [Inanna] Ağacı nehirden çekerek konuştu: / ‘Bu ağacı Uruk’a götürceğim / ...kutsal bahçeme dikeceğim.’ / Kendi elleriyle ilgiledi Inanna ağaç ile / ...Yıllar geçti / ...ağaç kalınlaştı / (...) O zaman **evcilleşmeyen bir yılan** / yuvasını huluppu ağacının köklerine kurdu / Ağacın dallarında **Anzu-kuş** kuluçkaya yattı / Ve gövdesinde **karanlık bakire Lilith** evini inşa etti. / ...Inanna nasıl da ağladı! / ...erkek kardeşini [Güneş Tanrısı Utu'yu yardıma] çağırdı. / (...) [Utu] Inanna'ya yardım etmek istemedi. / Inanna ...Gilgamiş'i çağırdı / ...cesur savaşçı Gilgamiş / ...Inanna'nın yanında yer aldı. / ...bronz baltasını savurdu. / (...) eğitilemeyen yılanı öldürdü. Anzu-kuş yavrularıyla dağlara uçtu. / ve Lilith evini yıkarak vahşi, ıssız yerlere kaçtı. / O zaman Gilgamiş huluppu ağacının köklerini gevşetti / ve ...şehrin oğulları, dallarını kestiler. / Ağacın gövdesinden bir taht oydu... / ...bir yatak oydu Inanna için. / [Inanna] Ağacın köklerinden bir pukku yaptı... / ağacın taçlarından bir mikku yaptı uruk kahramanı Gilgamiş için. (Zingsem, 2007: 17-21; Çığ, 2006: 43-44; Çığ, 1996: 38. Her iki yazar da Volkstein/Kramer'den alıntılanmıştır.)⁵

⁴ “(...) Ve Edom vadileri zifte, toprakları kükürde dönecek... Gece gündüz sönmeyecek... ıssız kalacak, (...) orada baykuşla karga oturacak, şaşkınlık ipini ve boşluk şakülünü onun üzerine gerecek. (...) saraylarında dikenler, hisarlarında ısrırganlar bitecek, (...) evet, gece canavarı orada yerleşecek, ve kendisi için istirahat yeri bulacak. Ok yılanı yuvasını burada yapacak...” (İşaya: Bap 34); “(...) onu dehşetler yıldırarak, ...yanında felaket hazır bulunacak. Güvendiği çadırdan sökülüp atılacak; (...) kendisinden olmayan onun çadırında oturacak; yurdu üzerine kükürt saçılacak, dipten kökleri kuruyacak...” (Eyyub: Bap 18) Vera Zingsem, Kitab-ı Mukaddes'in güncel nüshalarında “gece canavarı” ve “kendisinden olmayan” olarak geçen ifadelerin Reformasyon dönemi öncesine ait Kudüs İncili'nde “Lilith” olarak geçtiğini belirtmektedir. (Bkz. Zingsem, 2007: 43)

⁵ Bu ağaç ve ona yerleşen varlıkları anımsatan bir motif ilginç bir şekilde Türk mitolojisine yansımış gibi görünmektedir: Karagöz-Hacivat oyununda göstermelik olarak kullanılan “kanlı kavak”

← **Resim 1.** Sümer kültürüne ait Lilith betimi (Burney Rölyefi de denir), kil tablet üzerinde rölyef, 37x50 cm, İÖ 2000 dolayları.

↓ **Resim 2.** Hacivat-Karagöz oyununda kullanılan; “Kanlı Kavak” motifi.

Gılgamış Destanı’nda kendisine evlenme teklif eden İnanna’yı aşağılayan,⁶ onun gök-boğasını öldüren Gılgamış’ın bu öyküde onun yardımına koşması dikkat edilmesi gereken bir ayrıntıdır. İnanna, eski tanrıça tapımının tanrısal varlıklarından ötürü neden sıkıntılı ve aciz durumdadır; neden ağlamaktadır? Aslında Gılgamış’ın temsil ettiği “erkek dünya”nın, önceki anaerik dünyada kutsal olan ve İnanna’nın bahçesinde birbirine kenetlenmiş halde beliren dört ögeye⁷ saldırıp onları izini yok etmeye girişmesinin simgeleştirilmesidir bu. İnanna’nın üzerindeki, egemen görüşün baskısıdır ve görünen o ki, en azından bu eski kadın tapımlarının kutsal varlıklarıyla ilişkisi olmadığını kanıtlamak zorundadır. (Bkz. Cıbroğlu, 2002: 32) Ataerik Sümer dünyasının Lilith’in kovuluşunu içeren destanlarında süregiden olaylarda, ilginçtir, koskoca tanrıça İnanna bir adamın tecavüzüne de uğrar. Üstelik o bile evleneceği erkeği gönlüne göre seçemez ve zaten Utu’nun kızkardeşine yardımı, asıl, genç kızın

motifinde, ağaca yılan sarılmış, en üstünde bir kuş yuva kurmuştur, ağacın arkasından bir cin görünmektedir ve yanlarından geçenler bu öğelerin tılsımlarıyla çarpık çurpuk olmuşlardır. (Bkz. Cıbroğlu, 2002: 33.) (Bkz. Resim 2)

⁶ (Bu kısmın geçtiği “6. Tablet” için bkz. Gezin, 2009: 53-55)

⁷ **Huluppu** yani Kadınların dallarından sepet, salgısından ilaç (salisin) yaptığı, Mısır’dan Asya’ya; Eski Yunan’dan Kelt uygarlığına kadar tanrıça tapımlarında kutsal sayılan söğüt ağacı; **Anzu-Kuş** yani bazı destanda kaderi tayin eden ve sözüne karşı gelinmeyen, bilgelik yönüyle baykuşla imgesel bir örtüşümde olduğu savlanabilecek İmdigut kuşu (birçok betimlemeye baykuş olarak görülür); değişimin, şifanın, dolayısıyla ölümsüzlüğün sembolü **yılan** ve eski kadın tapımlarının tanrısal varlığı, imgeleştirilirken yılanla da örtüştürülen **Lilith**. (Bkz. Cıbroğlu, 2002: 32; Zingsem, 2007: 215-221; Gezin, 2009: 181-187)

yeni erkek yasalarına uyum sağlaması ve öteki genç kızlara örnek oluşturmaya yönelik olmuştur. Utu, gönlü Çiftçi Tanrısı'nda olduğu halde, İnanna'yı Çoban Tanrısı Dumuzi ile evlenmeye ikna eder. Çünkü aslında tarihsel dönem artık sığır üretiminin erkeklerde olduğu dönemdir. Kaba kuvvetiyle hemen her şeye güç yetirip sahip olan bir karakter olarak Gılgamış kutsal törenlerle Dumuzi ile bireşip tanrının kocası ve de hükümdar olur. (Bkz. Çığ, 2006: 54-57; Cıbroğlu, 2002: 32)

Görünen odur ki, gerek dört kutsal dinin geçerli olduğu –günümüze kadar uzanan– dönemde, gerekse ondan önceki dönemde Lilith'le simgelenebilecek bağımsız, güçlü özne olan kadın kimliği, toplumsal hayatın sürdüğü yeryüzünden dışlanmış; Tanrı-devlet-erkek bireşimi bir erk'e "tâbi" olan bir "Havva" imgesi (zaman ilerledikçe bu "Bakire Meryem" imgesiyle takviye edilecektir) 'makbul' sayılmıştır.

Dikkat edilirse, kutsal kitapların ve öykülerin tümünde salık verilen ve kutsanan, "egemenlik"tir. Öncelikle "insan"ın tüm dünyevi varlıklar üzerindeki tahakkümü; eşgüdümlü olarak da erkek cinsinin kadın cinsi üzerindeki egemenliği...⁸ Anlatılar erkeğin üstünlüğünü ve evrendeki merkezi rolünü vurgularken, bir yandan kadının ikincil, suçlu ve dolayısıyla cezalı rolünü belirginleştirmeye yönelmiştir. Ne de olsa "yasak meyve"nin (ki bunun cinsellik, dolayısıyla özneleşme ve kültür sürecine geçişin simgesi olduğu düşünülür) yenmesi ve cennetten (ebedi ve rahat hayattan) çileli hayata geçiş kadınlar yüzünden olmuştur. Bu sahneyi betimleyen bütün resimlerde, yasak meyveyi Havva'ya uzatan bir "yılan-kadın" (Lilith) figürüdür ki bu, öyküyü tamamen Adem'in saf bir kurban, kadının her iki kimliğiyle de "kötü ve riyakar" olduğu savına bağlar, insanlığın maruz kaldığı tüm talihsizliklerden kadını sorumlu tutmak için bir gerekçe oluşturur ve günümüze değin binlerce yıl, kadının toplumsal-cinsel-dinsel-siyasi-ekonomik özgürlüğüne ket vurmanın meşru zeminini kurar. Tanrı bir yandan (Lilith imgesiyle de -Freudyan görüşte fallus olgusuyla da- örtüştürülmüş, ilintilenmiş olarak) yılan ile kadını düşman kılar. (Bkz. Kitab-ı Mukaddes: Tekvin: Bap 3)⁹ Yeryüzündeki

⁸ Bu durumun önemli bir düsturu olarak, Tevrat'ta daha en başta, her şeyin yaratıcısı ve hakimi olan Tanrı'nın, erkeği kendi suretinde yaratmış, böylece hakimiyetinin bir nevi mümessili kılmış olduğu anımsanmalıdır. (Bkz. Tekvin: Bab 1)

⁹ Çağdaş edebiyatın özellikle "yeraltı" ırmaqlarında, ataerki yapının kadın üzerinde şiddet ve zorlama yolu egemenliğine ilan ve eleştiri duyumsatan kimi şiir ve metinlerde söz konusu fallik çağrışımın dinamik alındığı gözlemlenmektedir. Sözgelimi Asuman Akemoğlu'nun kadın duyarlılığıyla yazılmış dizelerinde söz konusu ettiğimiz toplumsal bilinçaltının izlerini sürmek ve bilinç düzeyine analiz edilerek taşındığını saptamak olasıdır: "*bakışları yok yılanın / çamur bulaşmış gelinliğine bakirenin / dirimin son nefesi, / gözleri kızıl bir palyaçonun boynuna asılı / belki de topuklarında bir - er orospununtak / tak tak tak... / ve yalayarak / çocuk Sonya ekşimsi tadını erkin / feryadını ciğerlerine düğümler Ramallah'ta bir şair... / bir kıtaya çivilenmiş zaman...*" (Bkz. http://sollama.blogspot.com/2008_09_01_archive.html)

yaşamın ve ilişkilerin kural ve ilkelerini çepeçevre belirler. Adem-kadın-yılan-toprak-doğa ilişkilerini düzenler. Buna göre Adem, “bilme meyvası”nın¹⁰, yani (cinsellik, türün üreyerek yaşama devam etmesi, üretim, özneleşme kavramları ile *ağaç-meyve-yılan-fallus-Lilith-Havva* imgelerini ilişkilendiren bir çağrışımla) “yaşam döngüsüne katılmanın” ceremesini çekecek, Havva’ya malik olacak ve onu “yılan”dan da hep sakınacaktır. Zira yılan, onun sürekli içli dışlı olacağı tarımsal yaşamın (toprağın) kaçınılmazı, yaşam döngüsünün imgesi olarak da daimi özlemi-arzusu olduğu kadar, malik olduğu Havva’yı elden kaçırmamak için sakınması gereken bir kötücüdür de. Böylece kadın-erkek ilişkisi gerek bilinçaltında, gerekse bilinç düzeyinde bir paradoksa gömülmüş; aslında, başta cinselliği kontrol altına alarak “kıllı içgüdüleriyle” mücadele edip kültür yaşamını biçimlemeye çalışan insan, kendi doğasını zedelemek pahasına yeryüzünün yerleşik-ataerki düzeninin manifestosunu oluşturmuştur.¹¹

¹⁰ “*Bilme meyvası*”, özellikle de “*bilme*”, cinselliğe referans sayılabilir. İlgili olabilecek bütün simgelerle yan yana mesela Tekvin: Bap 4’te “*Adem karısı Havva’yı bildi; ve gebe kalıp Kain’i doğurdu.*” ifadesi dikkate alınmalıdır.

¹¹ Bu bağlamlarda daha geniş ve ayrıntılı değerlendirme için bkz. Witcombe, 1999 ve Gezgini, 2009.

[Mitoloji, masal, söylence, edebiyat, plastik sanatlar gibi birçok toplumsal-bireysel yaratı alanında yılan ile kadın ilişkisine dair “alt metin” okumaları gerçekleştirmek, hermetik ifade ve imgeler saptamak mümkün görünmektedir. Sözgelimi, halk anlatılarını referans aldığı anlaşılan bir öyküsünde Sema Kaygusuz, bir evin taş avlusuna her sabah gelip tıslayarak bir hikaye anlatan bir yılanı ve (özellikle yetişkin kadınlar korkup çığlık çığlığa kaçışırken) yılanın “ışittiklerin tamı tamına doğrudur ama yalnız duyana aittir!” diyerek bağladığı hikayesini anlatan, duyduklarını yaşlı bir kadın oluncaya, ömrünce sır olarak saklamak zorunda olan (bu yüzden “yılanın ona bıraktığı” içsel bir “esaret”in ağırlığıyla yaşayan) bir kız çocuğundan (babaannesinden) bahseder. Aynı öyküde, kırların içinde yalnız yaşayan, evlenmemiş, garip bir kadının, kuyusuna düşüp boğulan yılanların kuyudan haykırdıkları son sözlerini de anlayıp yine sır olarak sakladığı görülmektedir. (Bkz. Kaygusuz, 2010: 13-19) Gerçekten de yılan ile kadın ilintisine birçok geleneksel inanç ve söylencede farklı farklı anlam, nitelik ve biçimlerde rastlanmaktadır. (Bkz. Eyuboğlu, 1998: 77-81) Bu noktada, Şahmaran efsanesi de imgelem açısından anımsanması gereken bir örnektir.

Yoğun göndermeler, manidar simgeleştirme ve metaforlarla örülmüş çok ilginç ve çok önemli edebî bir metin ise Leyla Erbil’in kaleminden çıkmıştır: “*Düşümde tarih 11 Mayıs 330, yer Sultanahmet Meydanı “Hipodrom”... Büyüük Saray’ın hemen önünde... bomboş meydana doğum yapıyorum. (...) saray benim... sarayımın kapısında bekleyen saçları yılanın üç tanrıça, genç dostumun gözetiminde doğurtuyor beni... yaşıyorum... (...) ama sevinçle sürdürüyorum doğurmayı; en derin okyanusundan kadınınlığın uzun upuzun ve ince oğullarımı doğurmaktayım... (...) üç yılan doğurmuştum... (...) eş boyda, eş renkte, eş bakışta, yüzleri kaybettiğim oğlunun yüzüyle eş... yüzleri insan bedenleri yılan... (...) yılan saçlı tanrıçalar çabucak başlarını yıkayıp kulaklarına bir şeyler fısıldıyor oğullarımın... onlar da hemen birbirlerine dolanarak üç baş tek beden sarmal oluyorklar... yılan saçlı tanrıçalar nereye koymamızı istersiniz bunu diye soruyor (...), o hiç sektirmeden Hipodrom’un ortasını Spina’yı doğum yaptığım noktayı işaret ediyor... (...) evet tam merkezine dünyanın dedim... (...) başımda imparatorluk tacı, üstümde imparatorluk giysileri (...) gözlerim olmadığı kadar net görüyordu her şeyi... güçlüydüm, sağlıklıydım, gençtim... erk bana geçmişti... dünyayı düzeltebilir... her şeye yeniden başlayabilirdim... (...) çağırıp meydana biz-halkı... (...) ne*

Nihayet, mitojenik olan toplum, örmüş olduğu bu öykülerle gündelik hayatında bir mitolojiyi de gerçekleştirmeye koyulmuş, kadın cinsinin doğası gereği itaatsiz, saf, zayıf iradeli, baştan çıkartılmaya ve kötülüğe meyilli, sadakatsiz, güvenilmez, hilekâr, baştan çıkarıcı, başlıca motivasyonu kişisel çıkarları olan bir cins olduğu yaygın inancıyla “ahlakî” yaptırımlara yönelmiş (bkz. Witcombe, 1999: 56);¹² bütün dinler ve örfler “ahlak” savı altında kadını boyunduruk altına almaya girişmiş; kutsal metinlerde birçok alıntıyla örneklenebilecek çerçevelerle toplumsal yaşamda kadını ikincilleştiren düsturlar koymuştur.¹³

iki obelisk ne Alman çeşmesi, ne Sultanahmet Camii ne Ayasofya ne İbrahim Sarayı (...),, yerde oğullarım, gökte ay sürüleri ve BEN Roma Birleşik Devletleri imparatoriçesi,, Biz-halka bir göz gezdirdim ve dedim: ‘Romalılar, aç sefil kardeşlerim. Doğu Roma’yla Batı Roma’yı birleştiren bu ‘Üç Başlı Ejderha’ imparatorluğunun merkezi ve sizlerin koruyucusudur,, (...) onun dini imanı yoktur,, Romalılar, ben insanları ve cinleri bana ibadet etsinler diye yarattım,, o yok olduğunda bu topraklar altınızdaki kayar (...) hava ateş tozlarıyla yakar kömüre çevirir her bedeni,, (...) Üç Başlı Ejderha’nın durduğu bu nokta, Spina, dünyanın ortası olan vajinadır ve bu ‘orta’ doğunun batının kuzeyin güneyin tüm zamanların ve tüm dünyaların merkezidir,, onun nefsinde hiçbir değişme olmaz,, (...) ve şimdi benim elime geçmiştir,, (...) adalet özgürlük ve eşitlik adına ve iktidarım adına ve geleceğin dünya imparatorluğu adına yok etme kan dökme işkence ve zulmün her çeşidi bu merkezden başlayacaktır,, (...) benim ahlakım ile ahlaklanacaksınız çünkü ben aleme rahmet olarak gönderildim,,’ Uyandım,, oğullarım yerine, mermer kaideye rekedilmiş,, şimdiki durumunda zeminden beş metre derinde, çevresi demir parmaklıklarla örülü (...) bedeni delik deşik,, tepesi boş,, yılan başları yok edilmiş,, Yılanlı Sütun diyorlar adına,,’ (Erbil, 2012: 41-44) Bu güçlü ve derin metinde, yılanlar diriliğin-gücün-egemenliğin metaforudur ve tarihin en büyük güçlerinden biri olup tükenişe geçen Roma’nın içinden doğan (!) Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu’nun (Apollon Kültüyle de ilişkili) Örne Obelisk (ya da Yılanlı Sütun) anıtıyla ilintilenerek geliştirilen fallik “erk” söyleminin kaynağıdır. Ancak yazar, eski çağlardan beri süregelen fallik hakimiyet anlayışının yine de kadından doğmaktan başka çaresi olmadığını, dolayısıyla asıl gücün, yaşamın kaynağı olan kadınlıkta (bkz. metinde dünyanın merkezi olan vajina) olduğunu hissettirmektedir. Kanımızca, görülebilir ki, dişilik erk’e dayanarak ve varoluşunu onunla tamamlayarak doğrulamakta; erk (erillik – fallus - yılan) ise, dişilikten hayat bulup yine onun çeperinde hareket ederek var olabilmektedir. Aslında doğallık içinde diyalektik ilişki zinciri birinin ötekine egemen olma çabasına dönüştükçe, “varoluş” anlamsız ve ereksiz bir çatışma çıkmazına, bir kördüğümüne dönüşmektedir.

Bu noktada ayrıca, “yılan”a Arapçada “hayya” (هَيَّا) denildiği ve bunun aynı zamanda “yaşayan”, “diri ve daim olan” anlamına da geldiği ve aynı sözcük köküne (هَيَّ) dayanan “el-Hayy” (الْحَيُّ) sözcüğünün Allah’ın sıfatlarından biri olduğu (mesela bkz. Kur’an-ı Kerim: Tâhâ: 111 ve el-Furkan: 58) bilgisi de not edilmelidir.

¹² Tamer Konca’nın romanında Lilith, tam tersi yönde bir ispat gayretine girer; tartıştığı din adamına İsa’ya en zor zamanları ve ölümü dahil sürekli eşlik eden kadınları örnek verir, erkeklerin ise zor zamanlarında onu terk edip kendilerini kurtarmaya baktıklarını İncil metinlerine dayanarak kanıtlar. (Bkz. Konca, 2011) Gerçekten, Sümer destanlarında da, mesela İnanna’da kadın dostluğunun ve sadakatini vurgulayan motifler vardır.]

¹³ Bu anlamda kutsal kitap ve öğretilerden birçok örnek verilebilir. Sözelimi İncil’de Aziz Pavlos’un Korinthoslulara Birinci Mektup’unda “her erkeğin başı Mesih, kadının başı erkek ve Mesih’in başı Allah’tır. ...erkek Allah’ın sureti ve izzeti olduğu için başını örtmemelidir, fakat kadın erkeğin izettir. Çünkü erkek kadından değil, kadın erkektendir; erkek kadın için değil, kadın erkek için

ADEM-LİLİTH-HAVVA ve “İLK GÜNAH”IN SANATA İZDÜŞÜMÜ¹⁴

Sanat, “cinsiyet ideolojisi”nin hizmetinde önemli rol oynamıştır ve özellikle izliğimize ilişkin betimlemelerde bunu gözlemlemek pek de zor değildir. Kutsal metin ve anlatılarda *yılan-İblis-Lilith* katışımı (ya da sadece biri) olan canlının Havva’yı “yasak meyve”ye ikna etmesini ve çepeçevre gelişen olayları konu alan eserlerde iki kadın karakter son derece vurgulu bir ayrımla, kutsal metne uygun olarak birbirine düşman olmalarına vesile olacak bir karşıtlıklar imgelemiyle yansıtılır.

Paris’teki Notre Dame Kilisesi’nin yüksek kabartmaları arasında görülen “ilk günah” canlandırmasında, gerçekçi duruşlarıyla figürler, sanat eserinin mesajını izleyiciye dolaysızca iletir. Adeta çocukça bir saflıktaki Havva ve Adem ağacın iki yanında durmakta, Havva bir eliyle meyveyi yerken öbürüyle Adem’e diğer bir meyveyi vermektedir. Havva ayartılmıştır, Adem kurbandır. Ağaçla adeta bütünleşmiş halde canlı ve güçlü duruşuyla “yılan-kadın” Lilith, hain bir gülümseyiş takınmış, gelecek felaketi memnuniyet içinde beklemektedir. (Resim 3)

Hugo van der Goes’in resminde Lilith, kuyruklu, ayakları yüzgeçli bir tür su canlısı şeklinde betimlenmiştir.¹⁵ Bu, Kabalistik metinlerin Lilith’i deniz canavarlarıyla ilişkilendirmesine paralel bir betimlemedir. (Bkz. Zingsem, 2007: 51)

---

yaratıldı. ...kadın başı üzerinde hakimiyet alametine malik olmalıdır.” (bkz. Bap 11) ve “...kadınlar sükut etsinler; çünkü onlara söylemek için izin yoktur; ancak şeriatinde dediği gibi, tâbi olsunlar. Ve eğer bir şey öğrenmek isterlerse evde kendi kocalarına sorsunlar; çünkü kadına toplulukta konuşmak ayıptır.” (Bkz. Bap 14: 34-35) cümleleri hemen hatırlanabilecek örneklerdir. Ayrıca kadının “Adem-Havva” miti bağlamındaki ikincilleştirilme durumu, Musevi-Hiristiyan inancına ilişkin bir sorunsal gibi algılsa da, Anadolu’nun toplumsal bilinçaltında yatan birçok mitik anlatıda ve efsanede görülmektedir. Anadolu’nun çeşitli yörelerinden derlenen yaratılış-türeyiş öykülerinde, Adem-Havva arasında kimin daha önemli rol oynadığı tartışmasının çıktığı; gerçeğin kanıtlanması için kendi menilerini birer tüpe koyup bekletilikleri, bir süre sonra Havva’nın tüpünde yılan, çıkan, kan oluştuğu ama Adem’in tüpünde eşi benzeri görülmemiş güzellikte bir oğlan çocuğu oluştuğu ve bu oğlanın peygamber soyunu meydana getirdiği anlatılmaktadır. Yine bu tür anlatılarda, kadının aylık biyolojik döngüsünün tanrının cezası olarak görüldüğü; Adem’in kaburgasından yaratılmasına gönderme ile kadına “eksik” denildiği görülmektedir. (Bkz. Kaya, 2011: 158-159.)

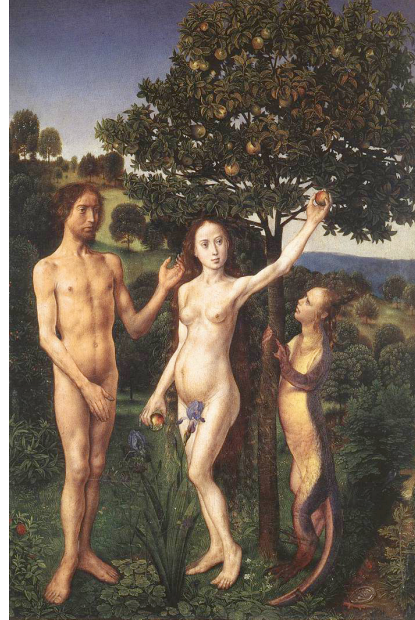
¹⁴ Bu kısımda plastik sanatlarla değinilmektedir, ne var ki Batı literatüründe, yerici veya övücü niteliklerde, Lilith temalı birçok edebi yapıt, opera, tiyatro ve çeşitli müzik eserleri de bulunmaktadır.

¹⁵ Tekvin: Bap 3’te Havva’yı ayartan ve yılan olarak tanımlanan yaratığın konuşabiliyor ve henüz sürünmüyor olması dikkate değerdir. Sürünme, yani biyolojik olarak yılan özelliği alması ancak yasak meyve konulu bu ayartma sonrasında Tanrı’nın cezası olarak meydana gelmiştir. (Ayrıca bkz. Witcombe, 1999: 59)

Bu resimdeki canlı, diğer birçok resimde olduğu gibi meyveyi Havva'ya uzatırken değil, aralarında özel bir ilinti olduğu anlaşılabilecek olan ağaca tutunmuş, Adem'in Havva'nın saçlarını okşayışını haset ve kederle izler halde verilmiştir. Düşecekleri durumdan bihaber Adem ve Havva, olanca saflıkları, duru güzellikleriyle betimlenmişken; başı kadın, gövdesi hayvan olan bu canlıda mitolojik ve kutsal anlatılarda ifade edilen güç, ihtiras, ayartıcılık ve yıkıcılıktan eser yoktur; hatta apaçıktır ki lanetlenmiş, cezalandırılmış, çirkinliğe ve yoksunluğa mahkum edilmiş bir zavallılıkta, ibret olarak resmedilmiştir. (Resim 4)

Resim 3. Sümer “İlk Günah”, 13. yy, rölyef, Notre Dame Katedrali, Paris.

Resim 4. Hugo van der GOES, “Düşüş”, 1467-68, ahşap üzerine tempera, 32.3x21.9 cm, Kunsthistorisches Museum, Viyana.

Resim 5. Michelangelo, “İlk Günah ve Cennetten Kovuluş”, 1508-12, fresco, Cappella Sistina, Roma.

Resim 6. Cornelius van Haarlem, “İlk Günah ve Cennetten Kovuluş”, 1592, kumaş üzerine yağlıboya, 273x220 cm, Rijksmuseum Amsterdam.

Resim 7. John Collier, “Lilith”, 1892, tuval üzerine yağlıboya, The Atkinson Art Gallery, İngiltere.

Michelangelo'nun Sistina Şapeli'ndeki “İlk Günah ve Cennetten Kovuluş” konulu betimlemesinde Lilith’e özdeş “yılan-kadın”, gövdesine kuvvetlice sarılmış olduğu ağacın meyvesini, oldukça bilinçli, gayretli hareketlerle saf ve bihaber olan Havva’ya vermektedir. Ancak burada dikkate değer olan, Adem’in istekli ve gayretli şekilde bizzat ağaca yönelmiş olmasıdır. Michelangelo, bütün suçun kadında olmadığını, erkeğin de suçun bilinçli bir öznesi olduğunu vurgulamaya çalışmış gibi görünmektedir. Burada Havva, kutsal metnin tersine, iki güçlü öznenin (Adem ve Lilith) arasında kalmış, olanlara habersizce kurban gitmiş bir karakterdir. Michelangelo, gerçekten entelektüel bir yaklaşımla, kutsal anlatı ve öğretilerin ancak derinlemesine bir bakışla anlaşılabilir alt metinlerinden yola çıkarak, gerçek yaşamla realist bir ilinti oluşturmuştur. (Resim 5)

Ayrıntıcı Kuzey resminin temsilcilerinden *Cornelius van Haarlem*’in resminde; merak, korku ve dehşetle bakan, endişeyle birbirine sarılan hayvanlar, tedirginlik uyandıran bu halleriyle adetâ, (Ortaçağ’ın ideal güzellik ölçütleriyle aydınlatılarak öne çıkarılan) Adem-Havva ikilisinin (insanlığın!) başına gelecek felaketlere delalet eder. Havva’ya meyve uzatan Lilith’in sarılı olduğu ağacın bir dalında, her zamanki vakur duruşuyla hazır bulunan baykuşa da dikkat edilmelidir. Arka planda, huzurlu bir cennet ortamında tasvir edilen “mutlu çift” sahnesi, ön plandaki gerilimli sahnede meyveyi yemenin eşliğindeki çiftin durumuyla kıyas yapmayı ve gelinen durumun vahametini sarsıcı şekilde vurgulamayı mümkün kılmaktadır. (Resim 6)

John Collier’in Lilith’inde, gövdesine sarılmış yilandan rahatsız olmak şöyle dursun, adeta güven ve haz katışımı bir esriklik içindeki güzel kadın kompozisyonu, yılan ile kadın (Lilith) arasında yasaklanmış, ilençlenmiş fakat yok olması imkansız fallik ve varlıksal çağrışımları imgeleştirmektedir. Sanatçı bu özdeşleyimi benimsemiş ve kalıcılaştırmıştır. (Resim 7)

Oktay Değirmenci’nin resminde, Michelangelo’nun çok bilinen sahnesindeki figürler bilindik mekândan koparılıp, soyutlaştırılarak yeniden ele alınmıştır. Kadının, erkeği bir yandan “meyve” ile ayartan, bir yandan “kuyruğuyla” sarıp ele geçiren şeytani kimliğini savlayan anlatılara dayalı bir resim gibi görünmesine rağmen bu eser, belki de bilinçaltının bir ürünü olarak son derece önemli bağıntıları ve çağrışımları bir araya getirir. Söz gelimi Havva-Lilith ayrışmasını yok etmiş, tek bir kadın betimlemiştir. Bu kadın, Michelangelo’nun “*Adem’e can veren Tanrı*” figürünün yerine konularak tanrısallıkla özdeşleştirilmiştir. Nitekim, Kabalistik metinlerde Tanrı’nın özel adını bilen, gerektiğinde bunu telaffuz ederek uçup giden, Adem’e nazaran ölümsüz kalabilen ve başka birçok tanrısal özelliğe sahip olan bir varlıktır Lilith. Resimde Tanrı’yla özdeşleşmiş olan bu figürün aynı zamanda “yılan” olması, yılanın şifa ve ölümsüzlüğün bir imgesi olmasıyla ilginç bir bağıntı

oluşturur ve dahası tanrısal özdeşliğe sahip bu “yılan-kadın”, yine tanrısal özellikler kazandıran¹⁶ meyveyi -Adem’e sunar halde- elinde tutar. Önemli bir nokta da şudur ki, henüz cansız olan Adem, ancak ve ancak yasak olan bu meyveyi kabul edip yediğinde hayat bulacaktır! (Paradoks!) Fakat bu resimde her şeye rağmen, erkeğin “mağdur”, kadının iki yönlü hareket ederek “aldatıcı” olduğu teması, yüzeysel okumayla öne çıkmaktadır. (Resim 8)

Christman’ın heykelinde, Collier’den izler vardır. Aslında iki eserde de, yılan ve kadının (yaygın betimleme anlayışına kıyasla) tek bedende bir bütün olmayışı, kadının yılan tarafından ele geçirilmiş olup bundan pek de muzdarip olmayışı, iletinin niteliğini değiştirir. Adem’le birlikte Tanrısal özden yaratılmış olan bu varlığın (Lilith’in) gerçekte şeytanî olduğunu lanse etmek Tanrısal öze de hakaret içereceğinden, “ele geçirilmişlik”, Kabalistik metinlerle de örtüşerek, daha uygun görülmüş olmalıdır. (Resim 9)

Son zamanların dijital illüstrasyon tekniğiyle üretilmiş fantastik canavar-vampir Lilith betimleri de, internet ortamında sayısız varyasyonla görülmektedir. Ağaç, yılan, yasak meyve, kuş (kimi zaman Lilith’in kanatlı verilmesiyle) imgelerinin istisnasız işlendiği ve çoğu imzasız olan bu tür çalışmalar, Lilith’e dair, net bilgilere dayanmayan, erotizm ve şiddetin fantastik biçimlerde örtüştürüldüğü olumsuz düşlemelerin yaygınlığını işaret eder. Bu son dönem betimlerinde, eski çağların fantastik üslubuna bir dönüş algılanır ki bu, bazı temalarla ilgili çağdaş düşünce, düş ve imgelemin de arkaik evrelere dönüş yaptığını düşündürür. (Resim 10)

Görüldüğü gibi sanatta da, kadınlar ile kötülük arasında bir bağ, özellikle yılan ve kadın bileşimi figürlerle belirginleştirilmiştir. Canavar “yılan-kadın” imgesi, akıllıca, kötülüğün hem kaynağını, hem de doğasını kadına yükler.¹⁷ Genel olarak sanatta –Michelangelo ayrı olmak üzere– erkek zihnin, fallik-cinsî konuları ve bunların sebep olacağı (“kötü” olan) her şeyi kadının varlığına, doğasına havale ederek gölge projeksiyonu uygulayıp kendini aklamaya yöneldiği, bunun da açıkça cinsiyet ideolojisi içerdiği anlaşılmaktadır.

---

¹⁶ Bkz. Tekvin: Bap 3’te, Adem ile Havva’nın meyveyi yemesinin ardından, Tanrı’nın “İşte adam (...) bizden biri gibi oldu.” diyerek kızdığı anımsanmalıdır.

¹⁷ Bu noktada, öykü niteliği ve bağlamı farklı olsa da, Anadolu’nun toplumsal bilinçaltında yatan ilginç bir imgelem olarak Şahmaran betimlemelerinin hatırlanmasında fayda vardır. Efsanenin küçük farklılıklar gösteren yöresel varyasyonlarına dayanan ve tabaklardan kolyelere, biblolarla varıncaya kullanım ve süs eşyalarında görülen bu “yılan-kadın” imgesi de bilinçaltı bir kötuleme olarak yorumlanabilir. (Bkz. Resim 11)

Resim 8. Oktay Değirmenci, “Lilith, Yaratılış ve İlk Günah”, 2005, tuval üzerine akrilik, 180x100cm, İzmir.

Resim 9. Kevin Christman, “Lilith”, 2007, hevkel. ABD.

Resim 10. “Lilith’in Günahkarlığı”, dijital illüstrasyon. (Anonim; www.calxibe.com).

Resim 11. Geleneksel Şahmaran betimi.

SONUÇ

Aşkın Diyalektiği’nde A. Timuçin, Henri Delacroix’ten etkileyici bir saptama aktarır: “Yararcı algı dünyayı bilmez, dünyayı ancak onu bozan bir bakış açısıyla algılar. Dünyayla ilişkiye girmek için dünyayı canlandırmak gerekir.”¹⁸ (Timuçin, 2005: 90) Tüm evrenle bir mülkiyet ilişkisi geliştiren insanın durumuna ilişkindir bu. Ama bu egemenlik ilişkisini türünün dışına karşı daha komplike şekilde geliştiren erkek cinsinin durumu zincirleme bir vahamet doğurur: Egemenlik gayretindeki erkek, böylece kadını da, aşkı da, doğayı da bilmez, sadece zorlar ve yaralar. Kuşkusuz, sahip olma hırsı ve yararcılıktan asıl ahlaksızlığa doğru bir yol uzanır. Yararcı-egemen, verimli olduğuna inandığı çıkar formülleriyle yaşadığından, aşka ve tüm gerçek “insan” değerlere yabancıdır; çünkü, kurnaz yüreklerde yeri olmayan aşk, koşulsuz adanmaktır; aşkta her şey kendini, kendindeki her şeyi rahatça verebilmeye dayanır. Aşkta ruhlar çıplak olmalıdır. (Bkz. Timuçin, 2005: 33, 75) Fakat “erkek” her daim dikenli bir egemenlik zırhı giyinmiş ve belki de kadın bu zırh karşısında gerçek kişiliğini saklayan örtü ve maskelerle yaşamak zorunda kalmıştır.

Oysa, ancak özgürlükle mümkün olan öznelik (alabildiğine kendi olmak ve kendi olarak davranmak) her durumda aşkın zorunlu koşuludur. Ve kuşkusuz, aşk, bir özgür düşünce, özgür eylem ve bir özgür seçişler alanı olmakla belli bir bilinç yetkinliği gerektirir. Nietzsche’nin dediği gibi “Özgür bir yaşam büyük ruhlar [ya da yetkin bilinçler] için olasıdır.” “Özgür eylem için de özgür düşünce zorunludur. Bilinçsiz varlıklar ancak kendileri için çizilmiş sınırlar içinde davranırlar. Yetkin bilince ulaşmış olmayanlar özgür olamaz ve birilerinin peşine takılıp giderler.” (Bkz. Timuçin, 2005: 31-32)

Sözümona ayartıcı, dizginsiz, Sümer metnindeki “eğitilemeyen yılın”la özdeş, eşitlik ve bağımsızlıkta ısrarcı Lilith karakteri ile sükut içinde tâbi olan Havva karakterinin karşı karşıya konulmuş olması, kadına yürürlükteki yeryüzü yasalarında ikisinden birine uyan bir duruş seçme zorunluluğu getirir. Erkeğin, çerçevesini kendi belirlediği Havva karakteriyle olan ilişkisi tatminsiz, mülkleştirilmiş bir şeyin sahipliğine dayalı bir ilişki olmaya yakındır. Bu olanca durum “Adem” olan erkeğe için için büyük bir yoksunluk ve acı yaşatırken; özgür benliği temsilen “Lilith” olan kadın her daim kötülük ve dışlanma kefesinde tutulmuş; tebaiyetin mümessili

---

¹⁸ (Bu noktada, Oktay Değirmenci’nin resmine dair “henüz cansız olan Adem, ancak ve ancak yasak olan bu meyveyi kabul edip yediğinde hayat bulacaktır” ifademizle bağlantı kurularak ilginç bir imge-kavram ilintisi kurulabilir. Mesela buna göre; Lilith, Adem’i canlandırmaya çalışmaktadır denebilir. Aslında belki bütün bu “yasak meyve” süreci, Delacroix’in kast ettiği bir canlanma-canlandırma öyküsü olarak da okunabilir.)

durumundaki “**Havva**” ise tüm yetkesini teslim ettiği stabil ortamın sessizliğinde, her hükmü yazgı varsayıp “Adem”i “sevmek görevini” icraya yönelmiştir.

“Adem” bir seçim yapmak zorundadır; tebaiyet ve öznelik aynı kişilikte bireşmeyecektir. Seçim “aşk” ile “mülk”, “yüce değerler” ile “yarar değerleri” arasında yapılacaktır. Gerçi Lilith “kaybedilen değerlere bir daha geri dönmeme” raddesinde kararlı gibidir. Ve Adem, yetkin bilinci, özgüveni ve cesaretiyle gerçek özne kimliği taşıyan; “ben” olabildiği, öz bilinciyle karar verebildiği için som aşkla yönelen Lilith’i sonsuz bir döngüyle özleyecek; yokluğunu benliğindeki koca bir boşluk olarak acıyla duyacaktır. Havva, içinde bulunduğu üçüncülüğün ve garabetin kısmen ayırında, biraz şüphe ve endişe içindedir; en küçük bir farkındalıkta Lilith’lige meyletmesi olasılığına karşı günbegün baskılanacak ve kuşatılacaktır. İnsanoğlunun, “yüce değerler” ile “yarar değerleri” arasına sağlıklı ayrımlar koyamamasının yarattığı çapraşıklıkta “Adem”, insanî özün kristalize olduğu yegane bir yüce değer olan aşk’ı mülkleştirme yönelimi ile öldürerek, iki uç arasında gerilipte ereği olmayan bir cambaz gibi boşlukta salınacak(!),¹⁹ statükocu yaklaşımıyla geçerli kıldığı düzen(leme)de kendi özgürlük ve özneliğini de yitirecek, “politik” duruşuyla aşkı her seferinde baştan yakacak, kendi eğilim ve gerilimlerini “gölge projeksiyonu” uygulayıp bir zamanlar tutku ve aşkla sarıldığı Lilith’e yükleyecek, daha kötüsü ona kara çalacaktır. Yetinmeyip, her iki kadın kimliğini de kötüleyecek; egemen ama yoksun olacaktır. Egemenlik ilişkisi bir “eşitlik” ilişkisine evrilmedikçe, anlaşma usulünde de değil, “eşitlik” gerçekten benlikte olgunlaşıp gövermedikçe kimse aşkı gerçek anlamda duyumsayamayacak, bilemeyecektir.

Tin ve tenin, ateşinde iç içe eriyip bütünleşerek “insan” oluşun tılsımını meydana getirdiği aşk, belki de insanı tanımlamaya en uygun bir kavram; insanın insanla ve her şeyle ilişkisini sağlıklı bir diyalektikle kurmasına yordam olacak bir olgudur. Ne var ki, “yarar değerleriyle” şekillenmiş; erkeğin hiç de gerçekçi olmayan bir güçlülük-kudret imgeleleriyle insanilikten uzaklaşıp kendi olmaktan çıktığı; baskı altındaki kadının özgür benliğinden, gerçek bir özne oluşundan bahsetmenin imkansız olduğu bir dünyada “aşk”ın gerçekliğinden çok düşselliğinden; sarsıcı görünümüne karşın olanaksızlığından, ancak bir mit oluşundan söz edilebilecektir.

---

¹⁹ Bu noktada, Kitab-ı Mukaddes, İşaya: Bap 34’te Lilith’in içinde bulunduğu bir felaket senaryosu aktarılırken geçen bazı sözlerle ilginç çağrışımsal ilintiler kurulabilir: “*ve şaşkınlık ipini ve boşluk şakülünü onun üzerine gerecek...*”

KAYNAKLAR

Cıbroğlu, Yıldız. “İnanna ve Kadın Erkek Eşitliği”, *Evrensel Kültür* 125 (Mayıs 2002): 31-33.

Çığ, M. İ.. *Bereket Kültü ve Mabet Fahışeliği*. İstanbul: Kaynak Yay., 2006.

Çığ, M. İ.. *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökeni*. İstanbul: Kaynak Yay., 1996.

Darga, Muhibbe. *Eski Anadolu'da Kadın*. İstanbul: İÜ Edb. Fak. Yay., 1976.

Erbil, Leylâ. *Üç Başlı Ejderha*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012.

Eyuboğlu, İsmet Zeki. *Anadolu İnançları – Anadolu Üçlemesi 1*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998.

Gezgin, İsmail. *Kültürlenme Sürecinin Mitik Kahramanı GILGAMIŞ*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2009.

Gezgin, İsmail. *Sanatın Mitolojisi*. İstanbul: Sel Yayınları, 2011.

Kaya, Muharrem. *Mitolojiden Efsaneye Türk Mitolojisinin Türkiye'deki Efsanelerde İzleri*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2011.

Kaygusuz, Sema. *Esir Sözler Kuyusu*. İstanbul: Doğan Kitap, 2010.

Kitab-ı Mukaddes (Tevrat-Zebur-İncil)

Konca, Tamer. *İlk Kadın, İlk İsyen – Lilith*. İstanbul: Cinius Yayınları, 2011.

Kur'an-ı Kerim

Lilith in the Talmud (http://www.bitterwaters.com/Lilith_in_Talmud.html)

Lilith in the Zohar (http://www.bitterwaters.com/Lilith_origins_zohar.html)

Timuçin, Afşar. *Aşkın Diyalektiği*. İstanbul: Bulut yayınları, 2005.

Witcombe, Christopher L.C.E. “Havva ve Kadınların Kimliği”, Çev. Taylan Bilgiç. *Evrensel Kültür* 95 (Kasım 1999): 55-59.

Zingsem, Vera. *Lilith, Adem'in İlk Karısı*. Çev. Devrim Doğan Yüzer. İzmir: İlya Yayınları, 2007.

İnternet Siteleri: <http://blog.lizzelizzel.com/2011/11/03/the-lilith-past-and-present/>; <http://www.biblicalarchaeology.org>; <http://jewishchristianlit.com>; <http://www.gnosis.org/lilith.htm>; <http://www.culture.gouv.fr>; <http://mllechabine972.skyrock.com>; <http://www.kevinchristman.com>